

NOVA BASILICA DISCOPERTA U SOLINU

Za posljednjih sto godina, tokom kojih su se istraživači bavili starokršćanskim spomenicima u Solinu, mnogobrojni nalasci pretvorili su ovaj veliki grad ruševina u obećanu zemlju starokršćanske arheologije. Velik broj solinskih cemeterija, svega sedam, vrlo je važan jer su se tu očuvali tragovi kontinuiteta od poganstva do kršćanstva, — no najinteresantniji je možda ipak impozantni kompleks episkopalnih građevina u istočnom dijelu grada. Taj kompleks otkrio je *Frano Bulić* i tu promatrač ima mogućnost da prati razvoj crkvene gradnje od najranijeg vremena solinske misije sve do vrhunaca solinske crkve, pod vodstvom moćnih metropolita, ukrašenih palliumom.

Carrarina iskapanja (1846—48 g.) velikog baptisterija na tom mjestu probudila su prirodno oče-kivanje, da bi se tu moglo dokazati i biskupsku crkvu¹ — pedeset godina kasnije Bulić ju je našao. Svojom poznatom organizatornom nadarenošću Bulić je osigurao potrebna zemljišta, nabavio odobrenje vlasti, pa je uz pomoć svog vjernog i inteligentnog rukovodioca radova *Ante Žižića*, izradio praktični plan za rješavanje tehničkih problema nastalih u vezi s iskapanjem. Bulićevi izvještaji o iskapanjima od 1900. do 1906. godine, popraćeni preglednim planovima *Ive Bežića*, nalaze se u odgovarajućim brojevima njegovog *Bulletina*.

No iz iskustva znamo da svi veliki arheološki radovi na terenu mogu tek nesigurno odgovoriti na mnoga pitanja, ne rješavajući ih do kraja². Tu je trebalo uložiti više snaga.

Još uvijek se sjećam onog utiska ispreturanosti, koji su mi dale te ruševine kada sam se 1922. godine prvi puta prošetao kroz kompleks bazilike prema Tusculumu. Ali zatim sam se upoznao s mnogim pojedinostima razvalina i oko 1930. godine mi je pošlo za rukom da provedem niz argumentiranih ispravaka, kao, na primjer da *Gerberova*

¹ Tada još nije bio dokazan i drugi baptisterij u istom gradu, što bi sigurno kompliciralo rješavanje tog problema.

² *Gerberovim* istraživanjima, izdanim 1917. godine (*Forschungen im Salona I.*) postignut je izvjesni napredak, a poznavanje solinskih ruševina znatno se proširilo, — no veliki dio materijala bio je pogrešno iznesen, a razna su tumačenja bila nepravilna. Vidi u samom tekstu.

»najstarija« bazilika³ potječe od pogrešnog tumačenja ostataka, a isto tako i njegovi »konstantinski« baptisterij⁴, petorobrodna bazilika s galerijama⁵ (koje je osim toga preuzeo od Bulića), episkopij s grobom mučenika⁶, te profane zgrade s radnjama iz rimskog doba⁷, i t. d. Posljednji obimni ostaci zidina potječu naprotiv od stvarnog episkopija, kojem je pripadala dvorana sabora, koja je bila osvijetljena kroz veliki triforij. Isto tako dokazao sam i nekoliko oratorija. (Vidi sl. 1: B., C., D. i F.)

Posve je prirodno da su tolike promjene izazvale zahtjev za temeljitom analizom arhitektonskih fragmenata i mnogih zidina, kojih se stanje iz godine u godinu sve više pogoršavalo. Za takvo ispitivanje bile su potrebne sondeže i djelimična iskapanja. Odmah poslije Drugog svjetskog rata izradio sam planove za taj rad i naišao na puno razumijevanje i odobravanje kod svojih jugoslavenskih prijatelja, od kojih naročito ističem *Mihovila Abramića* i *Duju Rendića*. Usprkos poteškoćama, koje su prouzrokovala strašna ratna uništenja na svim područjima, pa tako i na područjima arheološkog i historijskog istraživanja, u novoj Jugoslaviji otpočeo je na tom polju divan i pozitivan rad. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, preko svog predsjednika profesora *Andrije Štampara* i generalnog tajnika profesora *B. Gušića*, velikodušno je preuzela na sebe sve troškove toga rada. Uslijed toga, što je sva radna snaga bila zauzeta na zamašnim radovima izgradnje, iskopavanja su velikim dijelom izvršena uz pomoć mnogobrojne grupe mladih arheologa i muzealaca. Među tim zaslužnim suradnicima naročito ističem tadanjeg direktora Arheološkog muzeja u Splitu, a sada profesora zagrebačkog Sveučilišta, *D. Rendića*, njegovog nasljednika u splitskom muzeju *B. Gabričevića*, te kasnije direktore arheološkog muzeja u Zadru i Puli *M. Suća* i *B. Bačića*, kao i direktora splitske Galerije umjetnosti *K. Prijatelja*. Uz njih ističem i *Hj. Torpa* iz Norveške i *K. Jepsena* iz Danske. Svim ovim suradnicima, a uz

³ *Forschungen I. Abb. 165.*

⁴ o. c. Abb. 156.

⁵ o. c. Abb. 97.

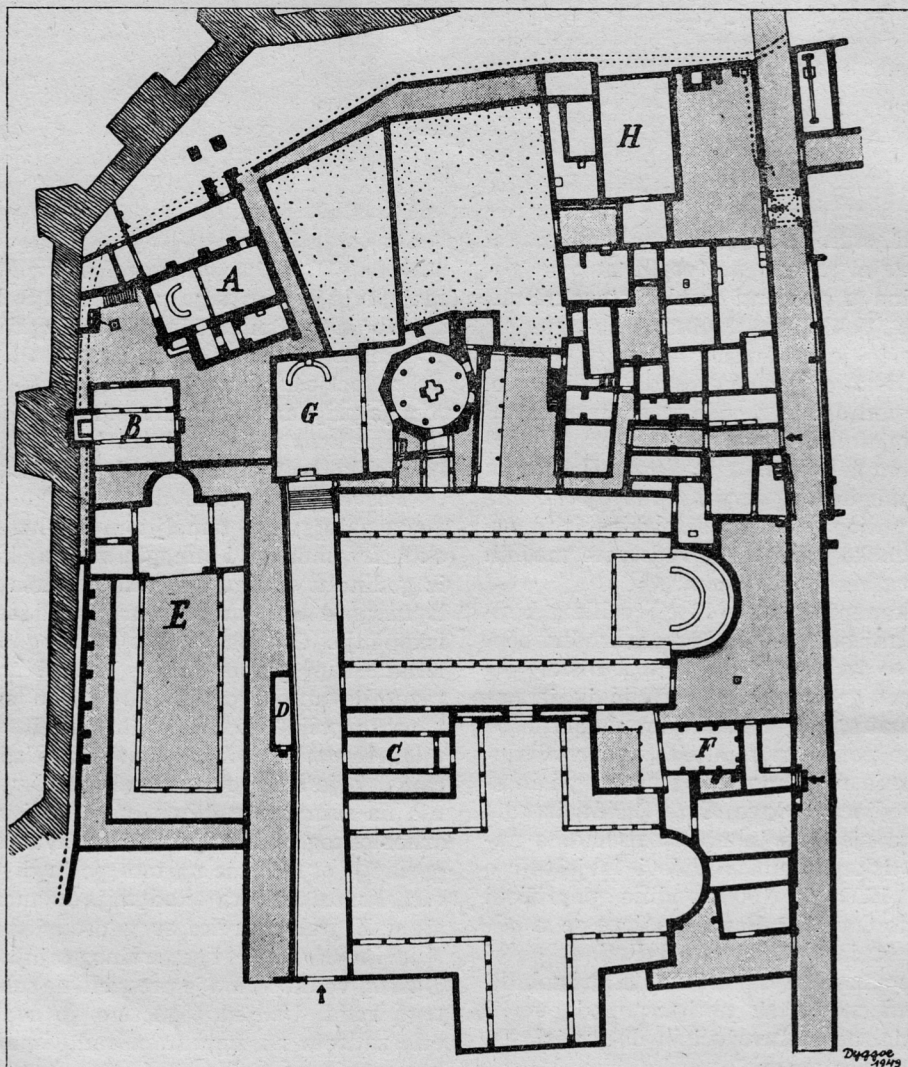
⁶ o. c. Abb. 101.

⁷ o. c. Abb. 184.

njih i arhitektu *Ingrid Dyggve*, dugujem mnogo za njihovo sudjelovanje i doprinos u povoljnom rezultatu tog rada.

Iz novog generalnog plana, koji sam lično izradio⁸ i u koji su ušle sve nove sondaže, može se između ostalog, pročitati potvrda ranije izvršenog i

terija u Marusincu, — naime sjeverni kompleks bazilike sv. Anastazija, gdje je bio sahranjen niz solinskih biskupa, okupljenih poput biskupa parohije Tipase *justi priores*⁹ u Aleksandrovoj ceme-terijalnoj bazilici¹⁰. Iskapanja kod sjevernog kompleksa u Marusincu započeo je 1892. godine *Luka*

Sl. 1. — Rekonstruirani plan 1949.

već spomenutog rada na provjeravanju tog kompleksa. Međutim ovdje ću samo podvući jednu posve novu i iznenađujuću pojedinost: *hipetralnu baziliku*, koja je usko povezana uz obje bazilike i oratorije (Vidi: E. na rekonstruiranom planu na sl. I.). Poznato je, da smo u Solinu već ranije mogli dokazati jednu hipetralnu baziliku, kod ceme-

Jelić, a kasnije ih je nastavio F. Bulić. Jelić i kasniji istraživači smatrali su da jako oštećene zidine predstavljaju ostatke jedne *villae rusticae*. Prilikom iskapanja 1931. godine uspjelo je dokazati oblik sjevernog kompleksa. Osnovni plan pokazi-

⁸ Prikazan u malom mjerilu u: Actes du Ve congrès internat. d'archéol. chrétienne Roma, Paris 1957, 190, sl. 1.

⁹ *De Pachtère*, Invent. des mosaïques, 95, br. 397.

¹⁰ Revidirani plan iz 1940. godine (od Petelauda). Vidi: *Louis Leschi*, Études d'épigraphie, d'archéologie et d'histoire africaines, Paris 1957, 378 i sl. pl.

vao je trobrodnu baziliku istih dimenzija poput južnog kompleksa: bazilike sv. Anastazija. Zbog toga je razumljivo da je *Lj. Karaman* prvih dana poslije otkrivanja saopćio u jednom dnevnom listu kako je u Marusincu nađena bazilika istog tipa kao ona svetog Anastazija. Međutim, poblize ispitivanje ruševina pokazalo je, da se radi o novom tipu kultne zgrade s pokrivenim postranim brodovima i otkrivenim srednjim brodom. Prvi puta sam objavio tu zgradu 1939. godine u Rimu u predavanju na IV. kongresu za starokršćansku arheologiju¹¹, i tom je prilikom Monsignore *Kirsch*, kao predsjednik, zainteresirano izrekao da je to predavanje bilo »*le clou du congres*«. Uskoro zatim izašla je temeljita obrada čitavog kompleksa u Marusincu od *Dyggvea* i *Rudolfa Eggera* u III. svesku »*Forschungen in Salona*«. U kršćanskoj literaturi našao sam podesan naziv hipetralnog tipa bazilike, naime: »*basilica discoperta*« ili »*ecclesia sine tecto*«.¹²

Novi »*basilica discoperta*« iz kompleksa biskupske crkve formalno je istog tipa: otvoreno dvorište, okruženo na tri strane hodnicima sa stupovima, koje se spaja s apsidom preko kvadratnog prostora iz kojeg izlaze i postrana krila.

Zgrada je orijentirana u smjeru sjever-jug uslijed toga što se prilagodila pravokutnom zemljištu, koje je bilo na raspoloženju između *narthexa* dvojne crkve na istoku i gradskog zida na zapadu. Širina osnovne površine ograničena je što je ostao slobodan uzak pomerim duž gradskog zida na jednoj strani te otvoren hodnik duž zida *narthexa* na drugoj strani. To odvajanje od *narthexa* ima posve određeni karakter i pokazuje da ta zgrada nije mogla služiti kao *atrium* bazilika, — kao što bi se to inače moglo lako pomisliti.

Unutar vanjskih granica tog zemljišta nalazi se mnoštvo zidova različitog porijekla, nažalost njihova je zajednička crta da su svi slabo očuvani. Zidine su tek djelomično prikazane kod *Bulića* (*Bezića*) i *Gerbera*¹³, — posljednji je uostalom označio te zidove kao rimske, t. j. iz pretkršćanskog doba. Odvođenje vode s cijelog areala vršilo se kanalom u smjeru sjever—jug.

Ta površina bila je pokrivena i zbog toga je bilo potrebno da se 1949. godine opet otkrije. Ana-

liza otkrivenih zidova dala je gore navedeni rezultat. Svojevremeno nađeno je na ovom području nekoliko kapitela stupova, te dijelovi odgovarajućih stubišta. Taj je materijal bio prikupljen što bliže mjestu na kome je nađen, a obzirom na konzervaciju smješten u *narthexu* biskupske crkve¹⁴. Svi ovi arhitektonski fragmenti bili su mi uvijek upadljivi; s obzirom na svoju veličinu oni nisu mogli pripadati tada poznatim zgradama. Tek sada dobili su stupovi svoje prirodno mjesto u hipetralnoj bazilici, u čijoj su blizini nađeni.

U apsidalnom polukrugu na sjevernoj strani još uvijek ima ostataka višebojnog mozaika na podu i prema solinskom običaju¹⁵ treba vjerojatno pretpostaviti da je cijela zgrada bila popođena mozaikom. Podovi biskupske crkve, kao i crkve u obliku križa, bili su svuda pokriveni bogatim mozaicima, a ovo važi i za okolne prostore, pa čak i za malenu prostoriju kod baptisterija, koja je služila za preoblačenje. Nije čudo da se kod oratorija E. nisu sačuvali veći dijelovi mozaikalnog poda jer je nivo poda u zgradi bio vrlo blizu površine, a zemlja se prije iskapanja obrađivala. Osim toga teren je bio dva puta prekopan i zatrpan prilikom ranijih iskapanja.

Uslijed slabe sačuvanosti građevnih ostataka ostaje mnogo pitanja na koja se ne može odgovoriti, kao, na primjer, na pitanje da li je kvadratna prostorija ispred apsida stajala *sub divo*? Sama apsida bila je pokrivena polukupolom¹⁶. Takvo rješenje nije nezamislivo. Oltarski stol je tu bio možda natkriven ciborijem, kao što je to vjerojatno za hipetralnu benu u Marusincu¹⁷, — tako da se može pomišljati da je oltarski stol bio ambulantan. Uz obje velike bazilike bilo je povezano toliko kulturnih mjesta (na primjer: oratoriji A—E. vidi sl. 1.) pa su ova *loca santa* svako za sebe imala svoje određeno mjesto u ritualnom ophodu. Dobru analogiju za tu hipotezu nalazimo u *Aetherijinu* opisu kulturnih običaja kod crkve Sv. Groba u Jeruzalemu, gdje se ambulanti oltar nosio pod vodstvom biskupa u svetim procesijama od jednog mjesta na drugo.

Sigurno je, međutim, da su dva postrana krila, koja izbijaju iz pretprostora apsida, bila natkrivena krovom i zatvorena zidom, — ovo se vidi iz činjenice što je jedno krilo bilo sigurno prepolovljeno pregradnim zidom sa otvorom za vrata.

Što se tiče datiranja zgrade, ona je u svakom slučaju podignuta kasnije od zajedničkog *narthexa* dvojne crkve, prema kojem je orijentirana. Ostaci mozaika, koji se nalaze samo u apsidi, suviše su neznatni da bi poslužili za poblize određivanje vremena između V. i VI. stoljeća, no zato nas ka-

¹¹ Studi di Ant. Cristiana., XVI. 1940., 415 i sl. (*Dyggve*, *Basilica discoperta*, un nouveau type d'édifice cultuel paléochrétién).

¹² Dok se gore navedeni prenagljeni izvještaj o sjevernoj građevini kao o normalnoj natkrivenoj bazilici mogao lako objasniti, iznenadilo je da se naučno površna i pogrešna obrada sjevernog kompleksa mogla dozvoliti u jednoj doktorskoj dizertaciji prije nekoliko godina u Grazu (odlomci kasnije publicirani u *Österr. Jahreshefte*). Protiv arhitektonskih i filoloških tvrdnji iznijetih u toj dizertaciji vidi: *Dyggve* i *Egger* u cit. časopisu za 1957. godinu. Upor. i nedavno izdane kritične primjedbe prof. *Weidhaasa* (*Strasse u. Basilika*, *Byz. Arb. der DDR*, II. 1957, 67 bilj. 2.)

¹³ Vidi se na *Gerberovom* planu, o. c. sl. 59 i na fotografiji sl. 60.

¹⁴ Za vrijeme okupacije bilo je odstranjeno nekoliko kapitela, kako mi je to saopćio čuvar Duje Žižić.

¹⁵ Vidi poglavlje o mozaiku u *Forschungen in Salona* III.

¹⁶ Uporedi slobodne konche u *Manastirinama*, *Dyggve*, *Hist. of Salonitan Christianity*, sl. IV. 13.

¹⁷ Ostaci ciborija nađeni su u Saloni na više mjesta.

piteli kolonade vode u VI. stoljeće, po svoj prilici u njegovu drugu polovinu. Treba uočiti pravilnost, koja se pokazuje u dvorištu sa stupovima u odnosu između širine srednjeg broda i dvaju postranih brodova, a koja je određena proporcijom 1-3-1. Vjerojatno postoji vremenska razlika između apsidalnog dijela i dvorišta sa stupovima, na to ukazuje njihovo nepravilno spajanje. Spomenuta proporcija 1-3-1 zadržana je bez obzira na to što je prouzrokovala prijelom uzdužne osovine kompleksa; kri-

vinu, koja se primjećuje na crtežu, no koja nije bila upadljiva kod kretanja u zgradi.

Uvjeren sam da se *Ljubo Karaman*, koji je bio veoma blizak Buliću, raduje svakom napretku u istraživanju Solina, a napose tome što se proširuje naše poznavanje čuvenog kompleksa episkopalnih kulturnih građevina kojih je otkriće bilo don Franin najvažniji podvig i kojem, po svoj prilici, ne odgovara nijedan sačuvani i istražen kompleks na evropskoj teritoriji.

SUMMARY

In 1949 the Yugoslav Academy on my initiative generously defrayed the expenses in connection with a revisionary examination of the famous episcopal cult-buildings in Salona which it is the great merit of *Frane Bulić* to have excavated, cf. his report and *Bezić's* plans in *Bull. di Archeol. e Storia Dalm. 1900—1906* and *Gerber, Forsch. in Salona I*. From the new general plan drawn up by me personally on this occasion, and in which the new soundings have been inserted, a confirmation may i. a. be observed of the correctness of the criticism I have motivated on several occasions. In the above contribution to the festive anniversary publication in homage of my friend *Ljubo Karaman* I have, however, only dwelt on a perfectly new and surprising detail, a hypaethral basilica closely connected with the episcopal basilica, the cruciform basilica and the oratories, cf. *E* on the reconstructed plan fig. I. It is a well-known fact that a hypaethral basilica already previously has been shown to exist at Salona at the cemetery at *Marusinac*, namely the northern construction by the *S. Anastasius' basilica* where a number of Salonian bishops were buried.

The new hypaethral cult building — a basilica *discopecta* —, from the bishop church complex, is formally of the same type, an open courtyard surrounded on three sides by colonnades adjoining an apse with a quadratic fore-room (a *bema*) from which side wings issue.

The building is north-south orientated in conformity with a rectangular site at Disposal between the joint narthex of the twin churches to east and the city wall to west. The width of the site is restricted as a narrow *pomerium* running along the city wall at one side and a long open corridor along the narthex-wall on the other side are left free. The latter separation from narthex that is of a perfectly strange character shows that our building cannot have functioned as an atrium to the basilicas as otherwise would be quite natural to assume.

Within the outer confines of this area are many walls of different origin to be found, but unfortunately they have one feature in common, they are all badly preserved. The remnants of the walls are only partially reproduced by *Bulić (Bezić)* and *Gerber* (o. c. figs. 3, 226 and 229); the latter by the way described the masonry as Roman, i. e. dating from pre-Christian time. The rain-water is lead off from the area through a drain with direction north-south.

The area was covered up and it was therefore necessary to lay it bare again in 1949. The examination of the wallremnants excavated yielded the result described above that a number of younger walls belonging to a hypaethral basilica (*Oratory E*, fig. I) might be distinguished. At one time quite a number of capitals and parts of corresponding column shafts had been found within the area. After the ordinary custom by *Bulić* they had been collected as close to the finding place as possible and for purposes of preservation placed in a row in the narthex of the bishop church. These many parts of a range of columns of modest dimensions have always seemed very strange to me; to judge by its size the range of columns could not have been used in buildings known at the time. Only now the columns find their natural place in the hypaethral basilica in the vicinity of which they had been found.

In the apse there are remnants of a polychrome floor mosaic, and in all probability we must imagine mosaic floors laid all over the building according to Salonian custom. The floors in the bishop church as well as in the cruciform church (fig. I) have been covered by rich mosaics, and this also applies to the by-rooms — even to the small undressing room at the baptistery. It is not so strange that no greater parts of the floor have been preserved at *Oratory E*, for the level of the floor of the building lies close to the level of the ground, and the area has been cultivated before the excavation. It has further been dug through and covered up again twice during previous excavations.

Owing to the bad condition of preservation several questions must be left unanswered, for instance whether the quadratic fore-room has been standing *subdivo* in front of the apse that itself at any rate must have been covered by a semi-dome. Such a solution is not inconceivable. An altar table here may — as it probably was the case at the hypaethral bema at Marusinac — have been covered by a ciborium. But the trapeza may also have been supposed to have been ambulatory: there are so many cultplaces attached to the two large basilicas (for instance Oratories A—E, cf. fig. I), and these *loca sancta* may each have had their definite places in a processional rite. An analogy to this hypothesis is to be found in Aetheria's description of the cultic display at the grave church, in Jerusalem, where the ambulatory trapeza is carried from one place to another in the holy processions led by the bishop.

Surely covered by roofs and closed by walls are on the other hand the two side wings projecting from the fore-room of the apse; it appears from the fact at any rate one wing has been divided by a partition with a doorway.

As regards the dating the building must in any case have been erected later than the joint narthex of the two basilicas in conformity with which the building was planned. The mosaic remnants, that indeed are to be found in the apse only, are too insignificant to fix the date nearer than the fifth or sixth centuries; on the other hand the capitals of the colonnade may indicate the sixth century, and probably the last half of this century. Note the regularity appearing in the portico courtyard as regards the proportion between the width of the central nave and the two side naves that are fixed by the proportion 1—3—1. There is probably a difference in time between the apse part and the open portico yard, which the wry connection between them indeed might indicate. The said proportion 1—3—1 is, as we see, retained notwithstanding the fact that the consequence has become a breach in the longitudinal axis of the construction, a wryness that is noticeable in the drawing, but which, however, has not been conspicuous to the visitors of the building.